

Quantitative and Qualitative Study of Elementary School Textbooks Based of the Presence of Iranian National Architectural Works

*Seyedeh Somayeh Mirmoradi**

E-mail: s.mirmoradi@nit.ac.ir

Received : 2021/2/25

Revised: 2021/12/7

Accepted: 2021/12/15

Doi: 10.22034/RJNSQ.2021.275163.1249

 20.1001.1.1735059.1400.22.88.2.2

Abstract:

Historical national architecture is one of the important components of cultural heritage and national identity. One of the tasks of educational systems is to teach students this national cultural heritage. This study has done with quantitative and qualitative study of the presence of Iranian national architectural works in elementary school textbooks by content analysis method. The sample was all four first year's textbooks of elementary school in the country. The results show the disproportionate distribution of national historical architecture in textbooks, so that in some grades more and in some less this issue has been addressed. Also, the available images were often without mentioning the name and details of the building. In some images, the relationship between the images and the subject is not properly explained, and this can lead to passing through these images and not using their educational content. The use of specialists for a comprehensive classification of all the different function of national historic architectural buildings and the appropriate distribution of these items in the textbooks of all educational levels is also recommended.

keywords: National Architecture, Textbooks, Identity, Cultural Heritage, Education.

* Assistant Professor, Department of Architecture, Babol Noshirvani University of Technology, Babol, Iran (Corresponding Author).

بررسی کمی و کیفی حضور آثار معماری ملی ایران در کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی

نوع مقاله: پژوهشی

سیده سمیه میرمرادی*

E-mail: s.mirmoradi@nit.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۹/۱۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۹/۲۴

چکیده

معماری ملی تاریخی یکی از مؤلفه‌های مهم میراث فرهنگی و از عناصر مهم هویت‌ساز ملی است. یکی از وظایف سیستم‌های تعلیم و تربیت، آموزش این میراث با ارزش فرهنگی ملی به دانش‌آموزان است. این پژوهش با هدف بررسی کمی و کیفی حضور آثار معماری ملی تاریخی ایران در کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی با روش تحلیل محتوا انجام شده است. جامعه‌ی آماری، کلیه کتاب‌های درسی چهارساله‌ی اول دوره‌ی ابتدایی کشور بوده است. نتایج پژوهش نشان از توزیع نامتناسب معماری ملی تاریخی در کتاب‌های درسی دارد؛ به‌گونه‌ای که در بعضی پایه‌ها بیشتر و در بعضی کمتر به این موضوع پرداخته شده است. همچنین، تصاویر موجود اغلب بدون ذکر نام و مشخصات بناها بوده‌اند. در برخی از تصاویر نیز ارتباط تصاویر با موضوع درسی به‌درستی تبیین نشده است و این موضوع می‌تواند منجر به گذر از این تصاویر و عدم استفاده از محتوای آموزشی آن‌ها شود. استفاده از متخصصان، برای دسته‌بندی جامع، از تمامی کاربری‌های مختلف بناهای معماری ملی تاریخی و توزیع متناسب این موارد در کتاب‌های درسی همه‌ی پایه‌های تحصیلی نیز توصیه می‌شود.

کلیدواژه‌ها: معماری ملی، کتاب‌های درسی، هویت، میراث فرهنگی، آموزش.

مقدمه و طرح مسئله

یکی از اثرات مفید آموزش میراث فرهنگی، هویت‌بخشی به افراد جامعه است. تحکیم هویت ملی به عنوان مقوله مهم و اساسی در همه کشورها یکی از کارکردهای آموزش و پرورش به حساب می‌آید. (رضایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۷). همین‌طور یکی از روش‌هایی که می‌تواند موجب مشارکت مردم در امر نگهداری و حفاظت از میراث فرهنگی شود، معرفی و آموزش میراث فرهنگی در نظام‌های تعلیم و تربیت است (پورشکری و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۸). توجه، حفظ و انتقال میراث فرهنگی در نظام‌های تعلیم و تربیت از طریق آموزش‌های غیررسمی و نظام آموزش و پرورش رسمی صورت می‌گیرد (سرمد، ۱۳۷۲: ۶). در نظام فلسفی ایدئالیسم اصلی‌ترین نقش مدرسه، به‌عنوان یک نهاد اجتماعی، آشنایی دانش‌آموزان با چکیده‌ی سرمایه‌ی فرهنگی است. به‌طوری‌که دانش‌آموزان بتوانند میراث فرهنگی خود را بشناسند و در آن سهیم شده و آن را گسترش دهند (گوتک، ۱۳۹۵: ۳۷).

یکی از مؤلفه‌های میراث فرهنگی هر کشور، معماری‌های تاریخی آن است. این معماری با گوناگونی بسیار از شهر، خانه، کاخ، باغ، مسجد، مدرسه، بازار و... متعلق به یک چهارچوب فکری بوده که تا زمانی طولانی دارای پیوستگی و تداوم بوده است. معماری اماکن تاریخی از جمله بخش‌های ملموس میراث فرهنگی به‌شمار می‌آیند. مطالعه‌ی بخش‌های ملموس فرهنگ از این جهت اهمیت دارد که جلوه‌ی قابل‌لمس افکار انسانی تلقی می‌شود (دریایی، ۱۳۹۵: ۲۳). تاریخ چند هزارساله‌ی این سرزمین با بناهای به‌جامانده، عامل مهمی در ارتباط با میراث فرهنگی محسوب می‌شود و می‌تواند سبب شکل‌گیری هویت ملی شود (اخترکاوان و فلاحی، ۱۳۹۲: ۳). علاوه‌بر اهمیت شناخت معماری تاریخی، به‌عنوان یکی از عناصر میراث فرهنگی، ذکر این نکته نیز اهمیت دارد که بناهای تاریخی ایران، روزبه‌روز در حال فرسودگی هستند و نیاز به اطلاع و شناخت آن‌ها اکنون بیش‌ازپیش احساس می‌شود (پاشایی کمالی و کهنمویی، ۱۳۸۴: ۳).

کتاب‌ها و مطالب درسی نقشی بسیار بیشتر از انتقال صرف اطلاعات به کودکان را بر عهده دارد و می‌تواند شخصیت، نگرش، مهارت و آگاهی او را بهبود بخشد. برنامه‌ی درسی به‌عنوان یکی از ارکان اصلی نظام آموزش و پرورش نقشی محوری در شکل‌گیری هویت ملی ایفا می‌کند (لقمان‌نیا و خامسان، ۱۳۸۹: ۱۴۹). آموزش و پرورش با استفاده از برنامه‌ی درسی، دانش‌آموزان را با میراث فرهنگی آشنا می‌کنند (گوتک، ۱۳۹۵: ۳۰۲). توجه، حفظ و انتقال میراث فرهنگی از طریق نظام آموزش و پرورش رسمی، نیاز به ابزارهای مؤثری دارد که یکی از آن‌ها برنامه و محتوای کتاب‌های درسی است (ملکی، ۱۳۸۸: ۶۶). در میان اهداف تفصیلی برنامه‌ی درسی ملی دوره‌ی ابتدایی در عنصر علم و

معرفت در بخش رشد ارتباط انسان با سایر انسان‌ها به این اهداف اشاره شده است: «آگاهی از نمادهای ملی»، «شناخت میراث فرهنگی» و «شناخت هنرهای بومی و ملی» (برنامه‌ی درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، نگاشت چهارم، ۱۳۸۹). توجه مناسب به معماری‌های ملی تاریخی به‌عنوان یکی از عناصر میراث فرهنگی و هنرهای بومی این سرزمین در کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی به‌عنوان مهم‌ترین ابزار آموزش‌های رسمی در کشور می‌تواند راه رسیدن به این اهداف در برنامه‌ی درسی ملی را هموارتر کند.

بر این اساس، مسئله‌ی پژوهش حاضر این است که در کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی به چه میزان و با چه کیفیتی به معماری تاریخی ایران تأکید شده است؟ تحقیق حاضر تلاش کرده است تا از طریق تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی، به‌عنوان مهم‌ترین ابزار آموزش‌های رسمی در مدارس، میزان توجه کمی و کیفی به معماری ملی تاریخی را به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های میراث فرهنگی در کتب درسی مورد بررسی قرار دهد.

سؤالات پژوهش

- در کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی (سال اول تا چهارم) تا چه اندازه به مؤلفه‌ی معماری ملی تاریخی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم میراث فرهنگی پرداخته شده است؟
- کاربری‌های مختلف معماری ملی تاریخی به چه میزانی در این کتاب‌ها معرفی شده‌اند؟
- کیفیت پرداختن به مؤلفه معماری ملی تاریخی در کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی (سال اول تا چهارم) چگونه بوده است؟

مباحث نظری

هویت دارای سطوح مختلفی است؛ هویت فردی ویژگی‌ها و خصوصیات است که فرد را از دیگران متمایز می‌کنند. هویت جمعی تعلق خاطر تعدادی از افراد به امور مشترک با عنوانی خاص است. چنین تعلق‌ی موجب احساس همبستگی و شکل‌گیری یک واحد جمعی می‌شود که با عنوان «ما» از «ماهای دیگر» جدا می‌شود (توسلی و قاسمی، ۱۳۸۳: ۲). با توجه به اینکه هویت در طول زمان شکل می‌گیرد، نقش تاریخ در ساختار هویت کمابیش روشن است، میراث فرهنگی یکی از اساسی‌ترین ارکان تحکیم هویت ملی است. معماری ملی نیز یکی از مؤلفه‌های مهم میراث فرهنگی محسوب می‌شود. لازم است توجه سیاست‌گذاران به میراث فرهنگی، علاوه‌بر مسائل اقتصادی، خدماتی و تبلیغاتی در موضوع گردشگری، به فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی نیز معطوف شود (عباس‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۷۸). هویت ملی فراگیرترین سطح هویت در تمامی

نظام‌های اجتماعی است (حاجیانی، ۱۳۷۹: ۱۹۶). در ماده یک قانون اساسنامه سازمان میراث فرهنگی کشور، مصوب ۱۳۶۷ هجری شمسی، میراث فرهنگی شامل آثار باقی مانده از گذشتگان است که نشانگر حرکت انسان در طول تاریخ است و با شناسایی آن، شناخت هویت و خط حرکت فرهنگی او میسر می‌شود (صمدی، ۱۳۸۲: ۱۳۱). میراث فرهنگی از اساسی‌ترین ارکان تحکیم هویت، ایجاد خلاقیت و خودباوری ملی است (صمدی، ۱۳۸۲: ۱۱). میراث هر کشوری عمق و ریشه‌ی فرهنگی و تاریخی یک ملت را بیان می‌کند. میراث فرهنگی ازسویی پدیدآورنده‌ی هویت و ازسوی دیگر، تأمین‌کننده‌ی حقوق سیاسی و سرزمینی مردم است (حافظنیا، ۱۳۸۲: ۱۱۹). یکی از وظایف نظام‌های آموزشی هر جامعه، آموزش میراث فرهنگی آن و آشنا کردن افراد جامعه با این میراث به‌عنوان بخشی از هویت ملی‌شان است.

در سال‌های اخیر تجربه‌های زیادی برای افزایش آگاهی و آموزش در زمینه‌ی میراث جهانی در کشورهای مختلف حاصل شده است؛ به‌طور مثال در سال ۲۰۰۶ برای شناساندن محوطه‌ای تاریخی در ایالت ایلینویز به دانش‌آموزان و دانشجویان و آموزگاران این ایالت از روش‌های آموزش غیرحضوری بهره‌گرفته‌اند (فردانش، ۱۳۹۳: ۹۵). به همین ترتیب در سال ۲۰۰۶ در کشور اردن، با بهره‌گیری از تجربه‌ی آموزش میراث جهانی در دانشگاه صنعتی براندنبورگ در آلمان، مفاد آموزشی درخصوص میراث جهانی برای آموزش دوره‌های ابتدایی و متوسطه تدوین شده است (فردانش، ۱۳۹۳: ۹۵). لقمان‌نیا و خامسان (۱۳۸۹) نیز براساس مطالعات موجود بیان کرده‌اند که کشورهایمانند ژاپن، کره جنوبی، تبت، امریکا، سریلانکا، نروژ تلاش کرده‌اند که ارزش‌های هویت ملی را در آموزش و پرورش مدارس وارد کنند. در این مطالعات نشان داده شده که کشورهای مختلف خیزش هدفمندی در جهت تقویت و درونی کردن هویت ملی در کشورشان از طریق نظام آموزشی برداشته‌اند.

مدرسه یک نهاد پویای اجتماعی است و کارکرد اساسی آن توجه دادن متربیان به درک رابطه با خود، خدا، جامعه و مسائل خلقت است. برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران براساس مبانی، ارزش‌ها و اهداف تربیت اسلامی و با استفاده از توانمندی‌های بومی و ملی و بهره‌برداری از تجربه‌های معتبر و موفق جهانی، در پاسخ به نیازها و مطالبات جامعه، الگوی تازه‌ای از برنامه‌های درسی و تربیتی را ارائه می‌دهد و گامی مهم در راستای مستندسازی و کیفیت‌بخشی نظام تعلیم و تربیت کشور است. کار تدوین و تولید این سند از سال ۱۳۸۴ در کشور آغاز شد. نگاشت چهارم آن نتیجه

ی اصلاحات انجام شده تا پایان سال ۱۳۸۹ است (برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، نگاشت چهارم، ۱۳۸۹).

اهداف تفصیلی برنامه درسی ملی در عنصر علم و معرفت در بخش رشد ارتباط انسان با سایر انسان‌ها چند هدف مهم را دنبال می‌کند که این اهداف را می‌توان در جدول ۱ مشاهده کرد. از این میان سه هدف مستقیماً به موضوع این مقاله مرتبط است. توجه به بناهای تاریخی معماری ملی کشور می‌تواند دستیابی به سه هدف «آگاهی از نمادهای ملی»، «شناخت میراث فرهنگی» و «شناخت هنرهای بومی و ملی» را دربر گیرد (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱: اهداف تفصیلی برنامه‌های درسی و تربیتی دوره ابتدایی برای تبلور ارتباطات چهارگانه کودک در عنصر علم و معرفت (برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، نگاشت چهارم، ۱۳۸۹)

عرصه‌ها عناصر اهداف	رابطه با خویشتن (روح و جسم)	رابطه با خدا (صفات خدا، آیات تکوینی، تشریحی، انبیا و اولیا الهی)	رابطه با خلق خدا (سایر انسان‌ها) (خانواده، دوستان، همسایگان...)	رابطه با خلقت طبیعت (زمین، آب، فضا، محیط زیست... و ماوراء طبیعت (حیات ابدی، جهان آخرت، ملائکه...)
علم (کسب معرفت شناخت/ بصیرت/ آگاهی)	شناخت جسم خود و کارکرد اندام‌ها و نحوی مراقبت از آن‌ها. شناخت علاقی و استعداد خویش در امور مختلف	شناخت خداوند، پیامبر و ائمه اطهار. آشنایی و شناخت مسائل دینی....	کسب مهارت‌های زبانی، شناخت روابط خویشاوندی. آگاهی از نحوی برقراری ارتباط مؤثر با دیگران. شناخت دوستان در مدرسه. شناخت محیط اطراف. آگاهی از نمادهای ملی شناخت برخی از آداب و رسوم ایرانی و اسلامی و میراث فرهنگی شناخت هنرهای بومی و ملی آشنایی با بازی‌های محلی و ورزش‌های رایج	آگاهی از محیط اطراف و اجزای سازنده‌ی محیط زیست شناخت عوامل آلوده‌کننده‌ی محیط زیست درک پدیده‌های خلقت درک قوانین جهان آفرینش از طریق مشاهده در آثار خلقت شناخت طبیعت و اجزای آن توجه به نقش انسان در حفظ و یا تخریب محیط زیست

از آنجاکه نظام آموزشی در ایران متمرکز است و همه‌ی دانش‌آموزان در سطح کشور کتاب‌های درسی مشترکی را فرامی‌گیرند، نقش کتاب‌های درسی در انتقال مفاهیم مشترک از جمله مؤلفه‌های هویت ملی پررنگ‌تر است و می‌توان گفت کتاب‌های درسی از مهم‌ترین ابزارهای نظام آموزش و پرورش در انتقال و تعمیق هویت ملی در ذهن

دانش‌آموزان هستند (پناهی و معروفی، ۱۳۹۵: ۹۳). در نظام آموزشی همه‌ی جوامع، برنامه‌ریزی درسی و تغییر آن از ضرورت‌های جامعه محسوب می‌شود و این تغییر تنها با مطالعه‌ی وضع موجود حاصل می‌شود (صلواتی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۷۹).

پیشینه‌ی پژوهش

در داخل کشور، تاکنون پژوهش‌های زیادی به بررسی مؤلفه‌های هویت ملی در کتب درسی پرداخته‌اند و میراث فرهنگی را نیز به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی موردنظر قرار داده‌اند. برای نمونه می‌توانیم به این پژوهش‌ها اشاره کنیم: جعفرزاده‌پور، ۱۳۸۹؛ صالحی عمران و شکیباییان، ۱۳۸۶؛ محمودی، ۱۳۹۸؛ صادق زاده و منادی، ۱۳۸۷؛ زاویه و عزیززی، ۱۳۹۲؛ ایشانی و حاجی حسین، ۱۳۹۶؛ جدیدی محمدآبادی، ۱۳۹۴؛ نجارنهادی و قربانعلی‌زاده، ۱۳۹۳؛ موسوی، ۱۳۹۹.

در میان پژوهش‌های پیشین انجام‌شده سه پژوهش به‌صورت خاص به بررسی میراث فرهنگی در برنامه‌ی درسی مدارس پرداخته‌اند:

خدابخشیان (۱۳۹۱) مفاهیم میراث فرهنگی را در کتب درسی سه سال آخر دوره‌ی ابتدایی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ارزش‌های مرتبط با میراث فرهنگی در کتاب‌های درسی این دوره فاقد برنامه‌ریزی و قصد از پیش تعیین‌شده‌ای برای حفظ و احیای میراث فرهنگی است. همین‌طور میزان توجه به میراث فرهنگی در کتاب‌های درسی این دوره به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای انتقال هویت جای تأمل دارد (خدابخشیان، ۱۳۹۱).

پورشکری و همکاران (۱۳۹۹) نیز مؤلفه‌های میراث فرهنگی را در کتب درسی دوره اول متوسطه مورد بررسی قرار دادند. یکی از مؤلفه‌های میراث فرهنگی مورد بررسی نیز ساختمان‌های معماری تاریخی بوده است. یافته‌های پژوهش نشان داد که از میان کاربری‌های مختلف بناهای تاریخی اهمیت بیشتری به مساجد و کاخ‌ها داده شده است و سایر کاربری‌های معماری تاریخی مانند کاروانسرا، آب‌انبار، باغ‌های تاریخی کمترین تعداد فراوانی را در کتب درسی این دوره داشته‌اند.

این دو پژوهش (خدابخشیان، ۱۳۹۱ و پورشکری و همکاران، ۱۳۹۹) از جنبه‌ی کمی به موضوع میراث فرهنگی پرداخته‌اند و تعداد موارد ارائه‌شده از هر یک از مؤلفه‌های مختلف میراث فرهنگی را به‌صورت جداول آماری ارائه کرده‌اند. صالحی

عمران و همکاران (۱۳۹۷) محتوای کیفی کتب دوره‌ی ابتدایی را از نظر مؤلفه‌های میراث فرهنگی بررسی کرده‌اند. یکی از مؤلفه‌های میراث فرهنگی که بررسی شده معماری ملی بوده است. این پژوهش به صورت کیفی درصدد پرداختن به چگونگی حضور معماری ملی و بقیه مؤلفه‌های میراث فرهنگی در کتب درسی بوده است. نتیجه‌ی این پژوهش به صورت توصیفی چند موردی که عناصر معماری ملی در کتاب‌ها وجود داشته‌اند را ارائه نموده است.

در سایر کشورها نیز پژوهش‌هایی در این زمینه وجود دارد. به‌عنوان مثال می‌توان به این موارد اشاره کرد:

اوکامپو و دلگادو (۲۰۱۴) در پژوهشی به بررسی چگونگی آموزش میراث فرهنگی به دانش‌آموزان یکی از شهرهای فیلیپین پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که برنامه‌ی درسی سیستم آموزش فیلیپین بیشتر مشوق کسب مهارت‌هاست تا درک و فهم از میراث فرهنگی و پیشنهاد می‌دهد که برای بهبود آموزش میراث فرهنگی باید ساختار سیستم آموزش و پرورش کشورشان اصلاح شود (اوکامپو و دلگادو، ۲۰۱۴: ۲۰۱).

اوکال (۲۰۱۶) نیز در پژوهشی به اهمیت آموزش میراث فرهنگی تاریخی در درس مطالعات اجتماعی ترکیه پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که درس فعلی برای آموزش اهمیت میراث فرهنگی کافی نیستند و باید درس مستقلی برای آموزش میراث فرهنگی وجود داشته باشد (اوکال، ۲۰۱۶: ۳۹۶).

هیچ‌کدام از پژوهش‌های پیشین به چگونگی حضور مؤلفه‌ی معماری ملی تاریخی به صورت خاص، به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم میراث ملموس فرهنگی به صورت تحلیلی نپرداخته است و نتایج تنها به صورت کمی و عددی تعداد حضور این مؤلفه در کتاب‌های درسی را در کنار سایر مؤلفه‌های میراث فرهنگی به صورت مختصر نشان داده است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش اجرا مبتنی بر تحلیل محتوا و از جهت زمانی مقطعی است. منابع مورد تحلیل در این پژوهش، کلیه کتاب‌های درسی سال اول تا چهارم دوره‌ی ابتدایی است که در سال ۱۳۹۹ تدریس شده‌اند. مجموع این کتب ۲۵ جلد بوده که شامل ۳۱۹۹ صفحه می‌شده است. تمام محتوای این کتاب‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. واحد تحلیل شامل نوشته‌ها و تصاویر کتاب‌های درسی بوده است. از آنجایی که هدف این پژوهش بررسی مؤلفه معماری تاریخی، به‌عنوان یکی

از مؤلفه‌های میراث فرهنگی کشور بوده است، تلاش شد تا عناصر زیرمجموعه‌ی مؤلفه معماری تاریخی به صورت جزئی‌تری دسته‌بندی شود تا بتوان میزان حضور آن‌ها در کتاب‌ها را موردسنجش قرار داد. دسته‌بندی مؤلفه‌ی معماری تاریخی براساس انواع عملکردها در معماری انجام شده است.

جدول شماره ۲: دسته‌بندی معماری‌های تاریخی براساس عملکردهای آن‌ها
(مؤلفه‌های موردبررسی در پژوهش)

معماری تاریخی شهر و خانه		معماری تاریخی مذهبی		معماری منابع آب		معماری تاریخی تجاری خدماتی				جزئیات معماری تاریخی					
المان‌های تاریخی	مسجد	امامزاده	مقبره و آرامگاه	نکبه و حسینیه	معبد و آتشکده	قنات	پنج‌آب	آب‌انبار	قدرسه	بازار	کاروانسرا	پل	حمام	کلیه‌های تاریخی	مهندسه نقوش و تزئینات

در ادامه پس از مطالعه‌ی هر صفحه از کتاب تمام جملات و یا تصاویر و یا هم‌زمان نوشته و تصاویری که در آن‌ها اشاره‌ای به معماری‌های تاریخی ایران براساس زیرمجموعه‌های جدول شماره ۲ داشته‌اند دسته‌بندی شدند. سپس تحلیل محتوای کمی براساس فراوانی و درصد آن‌ها براساس کاربری‌های مختلف معماری (نوع عملکرد بناها) به دست آمد. تمام مواردی که محتوای آن‌ها (نوشته و تصویر) به معماری ایران اشاره کرده بود استخراج شد که میزان فراوانی‌های نوشته، تصویر و یا هم‌زمانی نوشته و تصویر در هر کتاب براساس کاربری‌های مختلف معماری تاریخی ارائه شدند (جدول شماره ۲). در ادامه تلاش شد در بخش تحلیل محتوای کیفی تمام این موارد بررسی شده و چگونگی اشاره به آن‌ها از نظر کیفیت تصاویر، ارائه‌ی توضیح نوشتاری به همراه تصاویر، ارتباط با محتوای آن بخش کتاب و... تحلیل شود و در نهایت، راهکارهایی برای افزایش کیفیت حضور معماری‌های تاریخی در کتب درسی این دوره ارائه شود.

یافته‌های پژوهش

اولین مورد بررسی شده، کتاب‌های درسی فارسی چهار پایه‌ی اول ابتدایی بوده است. طبق اطلاعات جدول شماره ۳ در کتاب فارسی سال دوم، به دلیل اینکه در یک درس به معرفی بناهای تاریخی ایران پرداخته شده است، تعداد تصاویر قابل توجهی در دو صفحه کتاب وجود دارد که یک تصویر و نام بنا را در آن مشاهده می‌کنیم؛ اما به غیر از این کتاب، در سایر کتاب‌های فارسی پایه‌های اول و سوم و چهارم تنها یک مورد

تصویر از بناهای معماری ملی ایران وجود داشته است که آن‌ها هم بدون ذکر نام و مشخصات بنای معماری بوده است (تصویر شماره ۱). این عدم توازن حضور مطالبی از معماری ملی ایران در کتاب‌های درسی فارسی نشان‌دهنده‌ی فقدان یک خط‌مشی ثابت در پرداختن به مقوله‌ی میراث معماری ملی است (جدول شماره ۳).

جدول شماره ۳: میزان فراوانی حضور آثار معماری ملی ایران در کتاب‌های درسی فارسی چهار پایه

ی تحصیلی

دسته بندی بنا	فراوانی کل	میزان فراوانی اشاره به نام و تصویر بنا	میزان فراوانی فقط تصویر بنا	میزان فراوانی فقط نام بنا	
محوطه تاریخی (۱)	۱	-	۱ ٪۱۰۰	-	فارسی اول
مسجد و امامزاده (۳) مقبره و آرامگاه (۳) محوطه تاریخی (۴) پل (۱) کاخ (۱) المان تاریخی (۲)	۱۴	۱۲ ٪۸۵,۵	۱ ٪۷,۲۵	۱ ٪۷,۲۵	فارسی دوم
مقبره و آرامگاه (۱)	۱	-	۱ ٪۱۰۰	-	فارسی سوم
مقبره و آرامگاه (۱)	۱	-	۱ ٪۱۰۰	-	فارسی چهارم
	۱۷	۱۲	۴	۱	جمع کل در دوره ۴

تصویر شماره ۱: آرامگاه سعدی در شیراز که تصویر آن بدون ذکر نام و مکان بنا در کتاب درسی آورده شده است (صفحه ۱۰۹ کتاب فارسی چهارم)

کتاب‌های درسی بعدی که مورد بررسی قرار گرفتند، کتاب درسی علوم بوده است. طبق اطلاعات ارائه‌شده در جدول ۴، فراوانی حضور تصاویر معماری ملی در کتاب علوم پایه‌ی اول بیشتر از سایر پایه‌های تحصیلی است (جدول شماره ۴). دلیل این امر این بوده

است که در کتاب علوم سال اول، بخشی به نام «نکته تاریخی» در برخی از دروس وجود دارد که در آن به معرفی مختصر یک بنای تاریخی معماری می‌پردازد؛ اما این بخش در کتاب‌های علوم سایر پایه‌ها حذف شده است. به نظر می‌رسد بخشی با عنوان «نکته تاریخی» اگر با کیفیت مناسبی به معرفی آثار معماری ملی تاریخی کشور پردازد، می‌تواند در معرفی معماری ملی تاریخی ایران به دانش آموزان مفید واقع شود (تصویر شماره ۲ و ۳).

جدول شماره ۴: میزان فراوانی حضور آثار معماری ملی ایران در کتاب‌های درسی علوم چهار پایه‌ی تحصیلی

دسته بندی بنا	فراوانی کل	میزان فراوانی اشاره به نام و تصویر بنا	میزان فراوانی فقط تصویر بنا	میزان فراوانی فقط نام بنا	
قنات و منابع آب (۱) محوطه تاریخی (۳) یخچال و آب‌انبار (۱) کتیبه تاریخی (۱)	۶	۲ ٪۳۳,۵	۴ ٪۶۶,۵	-	علوم اول
مسجد و امامزاده (۱)	۱	۱ ٪۱۰۰	-	-	علوم دوم
قنات و منابع آب (۱) یخچال و آب‌انبار (۱)	۲	۱ ٪۵۰	-	۱ ٪۵۰	علوم سوم
هندسه و تزئینات (۱)	۱	-	۱ ٪۱۰۰	-	علوم چهارم
	۱۰	۴	۵	۱	جمع کل در ۴ دوره

ارگ هم از بزرگ‌ترین بناهای خاکی جهان است. عکس و اطلاعاتی درباره‌ی این بنای تاریخی تهیه کنید و در کلاس به بقیه نشان دهید.

تصویر شماره ۲: بخشی به نام نکته‌ی تاریخی در کتاب علوم اول که در آن به معرفی مختصر یک بنای تاریخی ملی پرداخته شده است. این بخش در کتاب علوم سایر پایه‌ها مشاهده نمی‌شود (صفحه ۶۴ کتاب علوم اول)

تصویر شماره ۳: تصویر طاق بستان در کرمانشاه، بدون اشاره به نام بنا (صفحه ۵۳ کتاب علوم اول)

در کتاب‌های ریاضی بررسی شده، طبق اطلاعات جدول شماره ۵، چند تصویر محدود معماری ملی تاریخی ایران در اول بعضی از فصل‌های کتاب ریاضی وجود داشته است (جدول ۵). این تصاویر به صورت تزئینی در کتاب آورده شده‌اند. هرچند مفاهیم مرتبط با فصل مورد نظر را می‌توان با تحلیل دقیق در برخی از این تصاویر دریافت کرد، اما این امر شاید برای تمام آموزگاران ممکن نباشد. قطعاً نیاز به توضیح کوتاهی به صورت متن در کنار این تصاویر برای روشن شدن ارتباط میان تصاویر موجود با موضوع درس و همین‌طور معرفی درست بنای مورد نظر با ذکر نام و مکان بنا می‌تواند بسیار سودمند باشد. چون در غیر این صورت این تصاویر در حد یک تصویر صرفاً تزئینی تقلیل خواهند یافت و نقشی در آموزش ایفا نخواهند کرد (تصویر شماره ۵).

جدول شماره ۵: میزان فراوانی حضور آثار معماری ملی ایران در کتاب‌های درسی ریاضی چهار پایه‌ی تحصیلی

دسته‌بندی بنا	فراوانی کل	میزان فراوانی اشاره به نام و تصویر بنا	میزان فراوانی فقط تصویر بنا	میزان فراوانی فقط نام بنا	ریاضی اول
-	-	-	-	-	-
هنده و تزئینات (۱)	۱	-	۱ ٪۱۰۰	-	ریاضی دوم
مسجد و امامزاده (۱) هنده و تزئینات (۱)	۲	-	۲ ٪۱۰۰	-	ریاضی سوم
مقبره و آرامگاه (۱) هنده و تزئینات (۲)	۳	۱ ٪۳۳,۵	۲ ٪۶۶,۵	-	ریاضی چهارم
	۶	۱	۵	-	جمع کل در ۴ دوره

تصویر شماره ۴: ورودی مسجد جامع یزد در ابتدای فصل الگوهای ریاضی سوم بدون ذکر نام بنا و بدون توضیحی در مورد ارتباط این تصویر با مبحث الگوها در کتاب درسی (صفحه ۷ کتاب ریاضی سوم) در کتاب‌های هدیه‌های آسمان نیز طبق اطلاعات جدول شماره ۶ جز چند تصویر بسیار محدود از بناهای مذهبی، اشاره‌ی متنی و یا تصویری به سایر بناهای مذهبی بسیار شاخص معماری ملی تاریخی ایران نشده است (جدول شماره ۶). همان چند مورد محدود نیز فقط به صورت تصویر بوده است و نام بنا و مکان آن در تصاویر ذکر نشده است. به نظر می‌رسد گذاشتن تصاویر بدون زیرنویس و توضیح مختصر از بناهای معماری ملی نمی‌تواند باعث ماندگاری بناها در ذهن دانش‌آموزان شود.

جدول شماره ۶: میزان فراوانی حضور آثار معماری ملی ایران در کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان چهار پایه‌ی تحصیلی

دسته بندی بنا	فراوانی کل	میزان فراوانی اشاره به نام و تصویر بنا	میزان فراوانی فقط تصویر بنا	میزان فراوانی فقط نام بنا	
مسجد و امامزاده (۱)	۱	-	۱ ٪۱۰۰	-	هدیه‌های آسمان دوم
مسجد و امامزاده (۱)	۱	-	۱ ٪۱۰۰	-	هدیه‌های آسمان سوم
مسجد و امامزاده (۲)	۲	-	۲ ٪۱۰۰	-	هدیه‌های آسمان چهارم
	۴	-	۴	-	جمع کل در ۴ دوره

با توجه به اینکه درس مطالعات اجتماعی از پایه‌ی سوم شروع می‌شود، کتاب‌های بررسی‌شده‌ی درس مطالعات اجتماعی نیز فقط دو کتاب در پایه‌ی سوم و چهارم بوده است. در این دو کتاب نیز عدم توازن محتوایی در مورد اشاره به معماری‌های ملی تاریخی مشاهده می‌شود.

طبق اطلاعات جدول شماره ۷ در کتاب مطالعات اجتماعی چهارم، یک درس به معرفی بناهای تاریخی ایران پرداخته است و به همین دلیل نیز در آن تعداد بیشتری تصویر در این زمینه مشاهده می‌شود، اما در کتاب مطالعات اجتماعی سوم این موضوع دیده نمی‌شود (جدول شماره ۷)

جدول شماره ۷: میزان فراوانی حضور آثار معماری ملی ایران در کتاب‌های درسی مطالعات

اجتماعی چهار پایه تحصیلی

مطالعات اجتماعی سوم	میزان فراوانی فقط فراوانی نام بنا	میزان فراوانی فقط تصویر بنا	میزان فراوانی اشاره به نام و تصویر بنا	فراوانی کل	دسته بندی بنا
مطالعات اجتماعی سوم	-	-	۱ ٪۱۰۰	۱	محوطه تاریخی (۱)
مطالعات اجتماعی چهارم	۱ ٪۱۰	۳ ٪۳۰	۶ ٪۶۰	۱۰	محوطه تاریخی (۴) مقبره و آرامگاه (۲) کاخ (۲) کتیبه تاریخی (۱) معبد و آتشکده (۱)
جمع کل در ۴ دوره	۱	۳	۷	۱۱	

در میان محتوای معماری ملی تاریخی ایران در کتاب‌های درسی چهارساله‌ی اول ابتدایی ذکر چند نکته اهمیت دارد. در برخی از کتاب‌ها تصاویر بناهای تاریخی به صورت تصویر غیرواقعی و نقاشی از بناها بوده است. با مشاهده‌ی این تصاویر می‌توان عدم شباهت به تصاویر واقعی را مشاهده کرد و به نظر می‌رسد که معرفی بناهای معماری به صورت تصاویر نقاشی شده‌ی غیرواقعی مناسب نیستند و نمی‌توانند این بناها را در ذهن دانش آموزان ماندگار کنند (تصویر شماره ۵).

تصویر شماره ۵: استفاده از نقاشی‌های باکیفیت نامناسب به جای تصاویر واقعی از بناها (صفحه ۸۰ کتاب فارسی دوم)

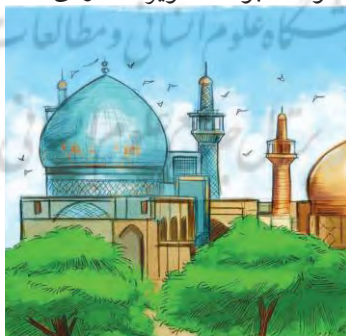
همین‌طور طبق اطلاعات جدول‌های شماره ۳ تا ۷ بیشترین فراوانی آثار معماری ملی در کتاب‌ها مربوط به تصاویر بناها بدون ذکر نام و مکان بنا و بدون داشتن زیرنویس در تصاویر

بوده است. این نکته اهمیت دارد که ممکن است همه‌ی معلمان شناخت کافی از همه‌ی این بناها نداشته باشند و نتوانند تنها از روی یک تصویر، مشخصات بنا را متوجه شوند و معرفی درستی به دانش‌آموزان داشته باشند. نتیجه‌ی این امر شاید در برخی موارد، گذر کردن از این تصاویر و عدم اشاره به آن‌ها در روند آموزش باشد و بناهای ملی تاریخی نیز صرفاً تبدیل به تصاویری تزئینی در کتاب‌های درسی شوند و به محتوای آموزشی هویتی این میراث گران‌بهای فرهنگی کشور پرداخته نشود (تصویر شماره ۶).

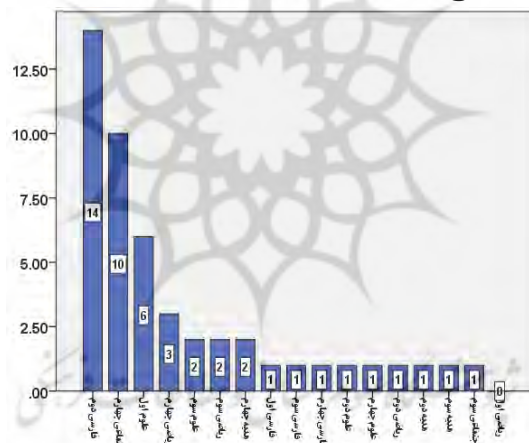
تصویر شماره ۶: مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان که تصویر آن بدون ذکر نام و مکان بنا در کتاب درسی آورده شده است (صفحه ۶۴ کتاب هدیه‌های آسمان سوم)

موضوع دیگری که در بررسی این کتاب‌های درسی دیده شد، تصاویری بودند که اشاره به یک کاربری خاصی مثلاً مسکونی و یا مذهبی و... داشتند؛ اما صرفاً یک تصویر شماتیک با استفاده از المان‌های رایج در بناها بودند و هیچ بنای معماری ملی واقعی‌ای را نشان نمی‌دادند. به نظر می‌رسد می‌توان از هر فرصتی در کتاب‌های درسی برای آموزش بهره برد و قطعاً اگر این تصاویر با تصاویر بناهای واقعی با ارزش معماری ملی ایرانی جایگزین شوند و مشخصات بناها نیز در کنار تصاویر ذکر شود، برای آموزش ارزش‌های میراث فرهنگی به کودکان مفیدتر خواهند بود (تصویر شماره ۷).

تصویر شماره ۷: اشاره به زیارتگاه‌های ایران به صورت یک نقاشی غیر واقعی از یک بنای مذهبی ذهنی. این تصویر می‌توانست تصویری از یکی از زیارتگاه‌های مهم ایران با ذکر نام آن باشد (صفحه ۹۵ کتاب فارسی دوم)

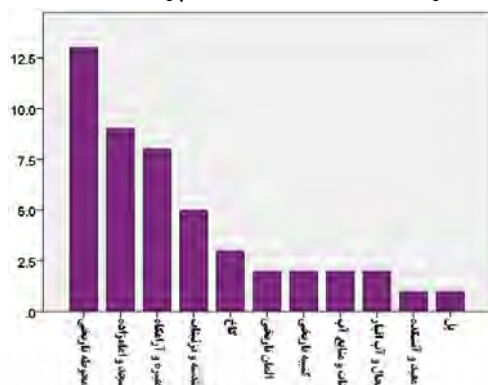
نمودار شماره ۱ توزیع نامتناسب استفاده از تصاویر آثار معماری ملی ایرانی را در کتاب‌های درسی بررسی شده نشان می‌دهد. همان‌طور که در نمودار دیده می‌شود، به ترتیب سه مورد بیشترین تعداد موارد اشاره شده به آثار معماری ملی ایرانی در سه کتاب فارسی دوم، اجتماعی چهارم و علوم اول بوده است. همان‌طور که پیش‌تر نیز توضیح داده شد، در کتاب فارسی سال دوم یک درس به شناخت مکان‌های مختلف تاریخی کشور پرداخته است و همین موضوع نیز باعث بیشتر شدن تعداد تصاویر در این کتاب شده است. در کتاب مطالعات اجتماعی چهارم نیز این موضوع در یکی از درس‌های کتاب وجود داشته است. در کتاب علوم اول نیز یک بخش به نام «نکته‌ی تاریخی» در کتاب وجود داشته است که همین موضوع باعث بالاتر بودن آمار موارد اشاره شده در این کتاب‌ها نسبت به سایر کتاب‌ها بوده است؛ اما در مورد بقیه ی کتاب‌ها شاهد هستیم که تنها در یک یا دو مورد به این عناصر هویت‌ساز ملی در کتاب‌ها اشاره شده است و درصد بالایی از این موارد نیز بدون ذکر نام بناها و فقط با درج تصاویری بدون توضیح بوده است (نمودار شماره ۱).

نمودار شماره ۱: نمودار مقایسه فراوانی حضور آثار معماری ملی تاریخی در کتاب‌های درسی مختلف مورد بررسی

مورد دیگری که در این پژوهش به آن پرداخته شده است، کاربری بناهای اشاره شده در کتاب‌های درسی بوده است. طبق اطلاعات نمودار شماره ۲ بیشترین کاربری مربوط به محوطه‌های تاریخی بوده است. فراوانی بعدی مربوط به مساجد و امامزاده‌ها و پس از آن نیز مقابر و آرامگاه‌ها بوده است. اشاره به هندسه و تزئینات نیز در کتاب ریاضی در چند مورد وجود داشته است. پس از آن‌ها، المان‌های تاریخی، قنات، یخچال، معبد و پل نیز به صورت

بسیار محدودی در یک یا دو مورد اشاره است. در این میان اصلاً به کاربری‌هایی مانند حمام، باغ‌های تاریخی، کاروانسرا، بازار، خانه، مدرسه و... پرداخته نشده است.

نمودار شماره ۲: نمودار مقایسه فراوانی حضور کاربری‌های مختلف معماری ملی تاریخی در کتاب‌های درسی مختلف مورد بررسی

نتیجه‌گیری

هدف از این پژوهش بررسی کمی و کیفی میزان حضور بناهای معماری ملی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های میراث فرهنگی در کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی بوده است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که توزیع متناسبی در کتاب‌های یک درس مشخص و یا یک دوره‌ی تحصیلی مشخص از مؤلفه‌ی معماری ملی در کتاب‌های درسی وجود ندارد (نمودار شماره ۱). این موضوع نشان می‌دهد که رویه‌ی مشخص و برنامه‌ریزی شده‌ای در این مورد وجود ندارد. در برخی از کتاب‌های درسی در یک درس به بررسی معماری ملی پرداخته شده است، مانند کتاب فارسی دوم و مطالعات اجتماعی چهارم و در آن درس نیز تعدادی تصویر از بناهای معماری ملی مشاهده می‌شود ولی در سایر کتاب‌ها این فراوانی به یک یا دو مورد تقلیل می‌یابد. این موضوع عدم توازن متناسب این مؤلفه در کتاب‌های درسی را نشان می‌دهد. در میان موارد موجود نیز آنچه بسیار شاهد آن هستیم، عدم درج نام و مشخصات بنا در کنار تصاویر بوده است که آمار بالایی را شامل شده است (جدول شماره ۳ تا ۷) باید توجه داشت که در این شرایط ممکن است معرفی درستی از این بناها به دلیل عدم شناخت برخی معلمان از بناها صورت نگیرد و حتماً نیاز به توضیح در مورد مشخصات بناها در کنار تصاویرشان وجود دارد.

موضوع دیگر وجود تصاویر برخی بناها یا جزییات و تزئینات آن‌ها در کتاب‌های درسی بدون ذکر ارتباط آن تصاویر با موضوع درسی است. این مطلب را می‌توان به‌عنوان مثال در کتاب ریاضی مشاهده کرد. بهتر است وقتی در ابتدای فصلی از کتاب ریاضی، اشاره‌ای به کاربرد هندسه و ریاضیات در معماری ایرانی توسط یک تصویر معماری می‌شود، در مورد نوع این ارتباط هم اشاره‌ی مختصری صورت گیرد تا موضوع برای همه قابل درک شود و این تصاویر در حد تصاویر تزئینی در کتاب‌های درسی تقلیل پیدا نکند.

مورد قابل ذکر بعدی استفاده‌ی مناسب و بجا از تمام فرصت‌های معرفی بناهای معماری ملی است. به‌عنوان مثال، در جایی که هدف نشان‌دادن یک مسجد است، می‌توان به‌جای استفاده از نقاشی یک مسجد ذهنی، یکی از مساجد با ارزش تاریخی را با ذکر نام و مشخصات در محتوای کتاب گنجانند.

بخش‌هایی مانند «نکته تاریخی» که در کتاب علوم اول وجود دارد و در آن چند بنای معماری تاریخی در کتاب در کنار دروس مربوطه معرفی شده است می‌تواند با بهبود کیفیت و ذکر نام و مشخصات بناها و توضیح مختصر ارتباط تصویر با متن، در کتاب‌های دیگر نیز اجرا شود.

به‌صورت خلاصه می‌توان این پیشنهادها را در جهت بهبود کیفیت حضور معماری ملی تاریخی در کتاب‌های درسی مطرح کرد:

- وجود یک‌رویه‌ی مشخص در زمینه‌ی حضور عناصر هویت‌ساز ملی مانند معماری ملی تاریخی در کتاب‌های درسی و مشاهده‌ی این رویه‌ی ثابت و مشخص در کتاب‌های هر پایه‌ی تحصیلی.

- استفاده از متخصصان امر برای دسته‌بندی جامعی از تمامی کاربری‌های مختلف بناهای معماری ملی تاریخی و توزیع متناسب این موارد در کتاب‌های درسی همه‌ی پایه‌های تحصیلی.

- استفاده از تصاویر واقعی از بناها با کیفیت مناسب به‌جای نقاشی‌های دور از واقعیت و بعضاً با کیفیت نامناسب.

- ذکر نام و مکان بنا در زیر تصاویر بناهای معماری برای آشنایی همه‌ی معلمان و دانش‌آموزان برای بهبود کیفیت آموزش درست به دانش‌آموزان و ایجاد فرصت مکث و آموزش و یادگیری برای آموزش‌دهندگان و آموزش‌گیرندگان.

- استفاده از توضیحات مناسب مختصر در مورد تصاویری که در کتاب‌های ریاضی از تزئینات و تقسیمات هندسی معماری ملی آورده شده است، برای درک مفهوم تصاویر و

ارتباط آن‌ها با موضوع درسی. کمک به شناساندن بهتر و دقیق‌تر این آثار به دانش‌آموزان و عدم تقلیل آثار باارزش معماری کشور به تصاویر صرفاً تزئینی در کتاب‌ها.

– استفاده از تمام فرصت‌های موجود در کتاب‌ها و دروس برای معرفی آثار باارزش ملی. به‌عنوان مثال درجایی که فقط یک نقاشی از یک مسجد ذهنی در کتاب آورده شده است، می‌توان از تصاویر یکی از مساجد باارزش تاریخی ملی استفاده کرد.

– گسترش مواردی مانند «نکته‌ی تاریخی» موجود در کتاب علوم اول در سایر کتاب‌ها، برای ایجاد فرصت یادگیری و آموزش اهمیت میراث باارزش فرهنگی کشور به دانش‌آموزان.

منابع

- اخترکاوان، مهدی؛ فلاحی، سلوا (۱۳۹۲)؛ «بررسی نقش استفاده مجدد از بناهای تاریخی در توسعه‌ی پایدار و هویت مکانی و اجتماعی»، *اولین کنفرانس معماری و فضاهای شهری پایدار*، مشهد.
- ایشانی، طاهره؛ حاجی حسین، منیژه (۱۳۹۶)؛ «نقش کتاب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی در هویت ملی»، *فصلنامه‌ی مطالعات ملی*، سال ۱۸، شماره ۲، صص ۱۳۲-۱۱۵.
- پاشایی کمالی، فرشته؛ کهنمویی، ناهید (۱۳۸۴)؛ «اهمیت و نحوه‌ی مستندنگاری در بناها و بافت‌های تاریخی»، *همایش ملی استحکام‌بخشی ساختمان‌های بنایی غیرمسلح و بناهای تاریخی شیراز*.
- پناهی توانا، صادق؛ معروفی، یحیی (۱۳۹۵)؛ «جایگاه مؤلفه‌های هویت فرهنگی در کتاب‌های ادبیات فارسی»، *نشریه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، سال ۱۳، شماره ۲۳، صص ۱۰۱-۸۹.
- پورشگری، علیرضا؛ شریفیان، فریدون؛ نصرافهانی، احمدرضا (۱۳۹۹)؛ «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه: براساس مؤلفه‌های میراث فرهنگی»، *فصلنامه‌ی مطالعات ملی*، سال ۲۱، شماره ۱، صص ۴۶-۲۷.
- توسلی، غلامعباس؛ قاسمی، یارمحمد (۱۳۸۳)؛ «هویت‌های جمعی و جهانی شدن»، *نامه علوم اجتماعی*، شماره ۲۴، صص ۱-۲۶.
- جدیدی محمدآبادی، اکبر (۱۳۹۴)؛ «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فارسی و علوم اجتماعی پایه ششم ابتدایی از حیث توجه به هویت ملی بر محور استانداردهای مصوب»، *فصلنامه‌ی پژوهش در یادگیری آموزشی‌گامی*، سال ۳، شماره ۱۱، صص ۴۸-۴۱.
- جعفرزاده‌پور، فروزنده (۱۳۸۹)؛ «کتاب‌های درسی و هویت ملی»، *فصلنامه‌ی مطالعات ملی*، سال ۱۱، شماره ۲، صص ۵۴-۳۱.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۷۹)؛ «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه»، *فصلنامه‌ی مطالعات ملی*، شماره ۵، صص ۲۲۸-۱۹۳.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۲)؛ «قابلیت‌های میراث فرهنگی ترکمنستان در شکل‌دهی به هویت ملی»، *فصلنامه‌ی مدرس*، دوره ۷، شماره ۲، صص ۱۲۴-۱۰۹.

- خدابخشیان، مریم (۱۳۹۱)؛ «بررسی محتوای کتب درسی سه سال آخر دوره ابتدایی سال تحصیلی ۸۹-۹۰ براساس مؤلفه‌های میراث فرهنگی»، حمیدرضا رضازاده و مهشید ایزدی (اساتید راهنما و مشاور)، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- دریایی، نازیلا (۱۳۹۵)؛ «اخلاق و میراث فرهنگی»، فصلنامه‌ی اخلاق در علم و فناوری، سال ۱، شماره ۲، صص ۱۹-۲۸.
- رضایی، احمد؛ منصوری، سیروس؛ عابدینی، میمنت (۱۳۹۰)؛ «جایگاه برنامه درسی دانشگاهی در تقویت هویت ملی دانشجویان»، فصلنامه‌ی مطالعات ملی، سال ۱۲، شماره ۱، صص ۵۳-۷۱.
- زاویه، سعید؛ عزیزی، سیده مهدیه (۱۳۹۲)؛ «تصاویر کتاب‌های درسی و رابطه آن‌ها با هویت ملی و دینی»، فصلنامه‌ی مطالعات ملی، سال ۱۴، شماره ۴، صص ۱۲۱-۱۴۰.
- سرمد، غلامعلی (۱۳۷۲)؛ «تعلیم و تربیت انتقال میراث فرهنگی به نسل جوان»، ماهنامه تربیت، سال ۹، شماره ۱، صص ۶-۱۰.
- صادق‌زاده، رقیه؛ منادی، مرتضی (۱۳۸۷)؛ «جایگاه نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی ادبیات فارسی و تاریخ دوره متوسطه»، فصلنامه‌ی نوآوری‌های آموزشی، سال ۷، شماره ۲۷، صص ۱۳۶-۱۲۵.
- صالحی عمران، ابراهیم؛ عابدینی، میمنت؛ منصوری، سیروس (۱۳۹۷)؛ «تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر مبنای مؤلفه‌های میراث فرهنگی»، فصلنامه‌ی مطالعات توسعه‌ی اجتماعی فرهنگی، دوره ۷، شماره ۱، صص ۹-۳۶.
- صالحی عمران، ابراهیم؛ شکیباییان، طناز (۱۳۸۶)؛ «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی»، فصلنامه‌ی مطالعات ملی، سال ۸، شماره ۱، صص ۶۳-۸۵.
- صلواتی، پرستو؛ ملکی، حسن؛ سهرابی، فاطمه (۱۳۹۹)؛ «تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی دوره اول دبیرستان براساس شاخص‌های محتوایی برنامه درسی ملی»، نشریه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، سال ۱۷، شماره ۳۷، صص ۱۷۸-۱۸۷.
- صمدی، یونس (۱۳۸۲)؛ میراث فرهنگی در حقوق داخلی و بین‌الملل، تهران: انتشارات و تولیدات فرهنگی کشور سازمان میراث فرهنگی.
- عباس‌زاده، مظفر؛ مرادی، اصغرمحمد؛ سلطان احمدی، الناز (۱۳۹۴)؛ «نقش ارزش‌های میراث معماری و شهری در توسعه گردشگری فرهنگی»، فصلنامه‌ی مطالعات شهری، شماره ۱۴، صص ۷۷-۹۰.
- فردانش، فرزین (۱۳۹۳)؛ «مدیریت و حفاظت میراث جهانی در آموزش دانشگاهی»، نشریه صفت، شماره ۶۴، صص ۹۵-۱۰۰.
- گوتهک، جerald ال (۱۳۹۵)؛ مکاتب فلسفی و آرای تربیتی، ترجمه: محمدجعفر پاک‌سرشت، تهران: انتشارات سمت.
- لقمان‌نیا، مهدی؛ خامسان، احمد (۱۳۸۹)؛ «جایگاه هویت ملی در نظام آموزش و پرورش ایران»، فصلنامه‌ی تحقیقات فرهنگی، دوره ۳، شماره ۲، صص ۱۴۱-۱۷۱.
- محمودی، سیروس (۱۳۹۸)؛ «بررسی وضعیت مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم»، فصلنامه‌ی مطالعات ملی، سال ۲۰، شماره ۲، صص ۶۱-۷۶.
- ملکی، حسن (۱۳۸۸)؛ برنامه‌ریزی درسی راهنمای عمل، مشهد: انتشارات پیام اندیشه.
- موسوی، میثم (۱۳۹۹)؛ «تحلیل محتوای مقایسه‌ای مؤلفه‌های هویت‌بخش ملی در کتاب‌های فارسی؛ دوره ابتدایی ایران و کتاب‌های درسی صنف ابتدایی افغانستان»، فصلنامه‌ی مطالعات ملی، سال ۲۱، شماره ۴، صص ۴۷-۶۶.

- نجارنهادی، مریم؛ قربانعلی زاده، مژده (۱۳۹۳)؛ «تحلیلی بر هویت ملی در کتب درسی»، فصلنامه پژوهش‌های تربیتی، شماره ۲۹، صص ۱۰۱-۷۹.
- Ocal, T. (2016); "Necessity of cultural historical education in social studies teaching", *Creative education*, 7(03), p 396.
- Ocampo, M.C.B., & Delgado, P.I. (2014); "Basic education and cultural heritage: prospects and challenges", *International journal of humanities and social science*, 4(9), pp 201-209.

